

Nyt liv til støvede ordbøger

Thomas Troelsgård & Nicolai Hartvig Sørensen

In the current age of digitisation, an increasing number of older dictionaries are accessible to dictionary users. Often these sources escape the attention of the modern user, although they could be valuable tools in many situations. There can be several reasons for this: complicated access, poor readability (e.g. a complex entry structure that might work as a deterrent), or just pure coincidence. The Society for Danish Language and Literature has digitised and published a series of historic dictionaries. In this paper, we briefly describe these resources, and we give an account of our attempt to promote them via social media and by connecting the dictionaries to the more popular website of the modern Danish dictionary, Den Danske Ordbog. We argue for a network solution where a lookup is performed within a specific dictionary, but with direct links to other relevant dictionaries added. Finally, we outline our plans for future enhancement of the links through manually curated lemma linking across dictionaries.

1. Indledning

Der findes mange gode ordbøger. Men der findes også mange gode ordbøger, som ikke opnår den udbredelse blandt sprogbrugerne, som de fortjener. Det kan være på grund af tilfældigheder, manglende tilgængelighed, eller fordi ordbøgerne er fra en tid hvor ordbøgers udtryk væsentligt adskiller sig fra moderne ordbøger og dermed kan virke afskrækkende.

I nærværende artikel vil vi fokusere på fire af de historiske ordbøger Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL) har digitaliseret og offentliggjort, og vi vil skitsere hvordan vi planlægger at sammenkæde disse ordbøger med hinanden – og med DSL's ordbog over moderne dansk, Den Danske Ordbog (DDO).

2. DSL's historiske ordbøger

DSL har digitalt publiceret en række ældre og nyere ordbøger og ordlister. Fire af disse er relevante for denne artikel og beskrives kort i det følgende.

Tabel 1 viser ordbøgernes omtrentlige periode, tilblivelsesår, omfang og publicering, sammenholdt med DDO.

Ordbog	Periode	Opslagsord	Trykt	På nettet
Moths Ordbog	1680-1715	100.000	Aldrig	2013
Holbergordbog	1700-1750	35.000	1981-1988	2011
ODS + ODS-S	1700-1950	225.000	1918-2005	2005
Meyers Fremmedordbog	1800-1900	80.000	1837...	2014
DDO	1950-	90.000	2003-2005	2009

Tabel 1: Nøgletal for DSL's historiske ordbøger og DDO.

2.1. Moths Ordbog

Ordbogen (jf. Eegholm-Pedersen 2013) beskriver dansk omkring år 1700, og udmærker sig ved ikke at fokusere på det “fine”, litterære sprog, men bredt, også med inddragelse af talesprog og dialektale ord og udtryk. Betydningerne beskrives som hovedregel dels ved danske betydningsbeskrivelser (eller synonymmer), dels ved latinske ækvivalenter.

Ordbogen blev redigeret af lægen og embedsmanden Matthias Moth i perioden ca. 1686-1715, men blev aldrig trykt. Den er opdelt i en leksikon- og en ordbogsdel; i den digitale udgave på mothsordbog.dk er disse dele samlet i samme grænseflade. Moths Ordbog rummer ca. 100.000 artikler (omkring 65.000 fulde artikler, dertil listeord og henvisninger).

Det at der ikke har været redigeret i manuskriptet i de 300 år der er gået fra færdiggørelsen til udgivelsen på nettet, gør Moths Ordbog til en tidsmaskine der bringer os tilbage til årene omkring år 1700. Som læser får man således indblik i forskellige dele af hverdagslivet, især i de områder der optog Moth, som når man, under *kirse*, får gode råd om dyrkning af kirsebær, eller til helbredelse af f.eks. *hidsigbyld*, *nyresvær* eller *dødt kød*.

2.2. Holbergordbog

Ordbogen beskriver Holbergs danske ordforråd, og medtager i et vist omfang desuden sted- og personnavne fra hans fiktionstekster.

Ordbogen blev redigeret fra 1946 som et fælles dansk-norsk projekt, fra 1955 dog udelukkende i Danmark, som et DSL-projekt. Den trykte bog udkom i årene 1981-88 og rummer ca. 35.000 artikler.

Udover at være et nyttigt værktøj ved læsning af Holbergs tekster, giver ordbogen naturligvis indblik i dansk sprogbrug generelt i første halvdel af 1700-tallet.

2.3. Ordbog over det danske Sprog (ODS) med supplement (ODS-S)

Ordbogen beskriver dansk i perioden 1700-1950.

ODS er baseret på Verner Dahlerups forarbejde fra 1882 og frem og blev redigeret på DSL i årene 1915-1956 (udgivet 1918-56), ODS-S i årene 1956-2005 (udgivet 1992-2005). Der er ca. 225.000 opslagsord, heraf 35.000 i ODS-S.

ODS rummer mange ord der stadig bruges i dansk, men som på grund af lav frekvens ikke er medtaget i DDO. Udover at kunne bruges som hjælpemiddel ved læsning af tekster fra perioden, udgør ODS/ODS-S således et glimrende supplement til moderne ordbøger.

2.4. Meyers Fremmedordbog

Ordbogen udkom første gang i 1837, og er siden kommet i flere oplag og udgaver. Seneste udgave er 8. udgave fra 1924, der flere gange er kommet i fotografisk optryk, senest i 1998.

Ordbogen rummer mere end 80.000 opslagsord, bl.a. mange fremmedord der ikke findes i moderne ordbøger; Meyers Fremmedordbog er således nyttig ved læsning af fagtekster fra 1800-tallet og frem til i dag.

3. Hvordan udbreder vi kendskabet til ordbøgerne?

Vi har således på ordnet.dk-platformen fire historiske ordbogsressurser, der også i dag har mange anvendelsesmuligheder, både for specialisten og for den almindelige ordbogsbruger, men som ikke bliver brugt særlig meget. Herudover rummer ordnet.dk jo også DDO, som har mange daglige brugere, og som efterhånden må siges at være kendt langt ud over fagkredse. Hvordan

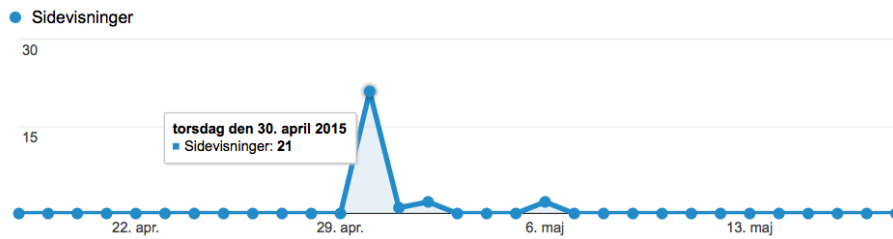
kan vi på denne baggrund hjælpe brugerne til at opdage at de ”hemmelige”, historiske ordbøger findes og faktisk er relevante i mange sammenhænge?

En måde er at promovere ordbøgerne i de sociale medier. Til dette formål har vi på DDO's twitterprofil introduceret en ugentligt tilbagevendende gimmick ved navn ”ugens uforståelige” hvor vi præsenterer et sjældent eller mærkeligt ord fra en af vores historiske ordbøger i håb om at gøre brugerne interesserede i selv at gå på opdagelse.

Et eksempel ses på Figur 1; ordet er *brachylogos*, og via klik på linket, sendes brugeren videre til artiklen i Meyers Fremmedordbog. Af besøgsstatistikken fra dagene omkring offentliggørelsen, se Figur 2, fremgår det at vi fik kanaliseret 21 brugere ind på Meyers Fremmedordbog for at se at *brachylogos* betyder ’en, som tilstræber Korthed i Tale’. Det svarede til næsten 5 procent af alle der fulgte DDO's twitterprofil på det tidspunkt, hvilket må siges at være en succes – og viser at vi godt kan lokke brugere ind på de historiske ordbøger, selvom de egentlig har valgt at følge den moderne ordbogs profil.

Figur 1: ”Ugens uforståelige” på DDO's twitterprofil.

Figur 2: Besøgstal på opslaget for *brachylogus* i Meyers Fremmedordbog i dagene omkring promovningen på Twitter.

4. Sammenkædning af ordbøgerne

Vi tror imidlertid at der skal mere til end enkeltstående tiltag – det må handle om at integrere de historiske ordbøger dér hvor brugerne er, så de kan blive en del af den almindelige ordbogsbrug. For ordnet.dk er det derfor afgørende at de historiske ordbøger knyttes tættere til DDO, hvis hjemmeside i foråret 2015 blev besøgt af 70.000 brugere hver dag (ud af 80.000 besøg på hele sitet ordnet.dk).

Vi ønsker således dels at hjælpe brugerne videre fra DDO til de historiske ordbøger hvor det er relevant, dels at øge interessen for aktivt at gå ind i de historiske ordbøger. Det sidste kan f.eks. ske via ”appetitvækkere” som i eksemplet med *brachylogus*.

Løsningen må ligge i en form for sammenkædning af de moderne og de historiske ordbogsressurser, og vi ser her to grundlæggende forskellige strategier – portalløsningen og netløsningen. Ved en portalløsning forstår vi et søgeresultat der viser resultatet fra alle ordbøgerne samtidig, fx som det sker på den danske hjemmeside sproget.dk, der viser opslag fra blandt andet Retskrivningsordbogen, DDO og ODS. Figur 3 viser et eksempel på opslag på sproget.dk.

Vi mener ikke at portalløsningen er en god mulighed for os; dels fordi vores ressourcer er meget forskelligartede – Moths Ordbog er fx skrevet omkring år 1700, og stilen i DDO adskiller sig væsentligt fra de andre – dels fordi et opslag kan komme til at fylde for meget hvis vi viser alle opslag i deres helhed. For større artikler vil det give et rodet og uoverskueligt søgeresultat.

The screenshot shows the website sproget.dk with a search bar containing 'kapre'. The search results are displayed in a central column, with a sidebar on the left containing navigation links. The search results include a list of related terms, a section for 'Ordbøger' (Dictionaries) with links to 'Retskrivningsordbogen' and 'Den Danske Ordbog', and a section for 'Dansk Synonymordbog'. A blue box at the bottom of the results section contains a warning: 'BEMÆRK: Ordbog over det danske Sprog er en historisk ordbog, som indeholder former der IKKE nødvendigvis er i overensstemmelse med gældende retskrivning.' The sidebar on the left has several links, some of which are highlighted with red arrows: 'Forside', 'Nyheder', 'Råd og regler', 'Temaer', 'Leg og lær', 'Ordbøger', 'Retskrivningsordbogen', 'Den Danske Ordbog', and 'Ordbog over det danske Sprog'.

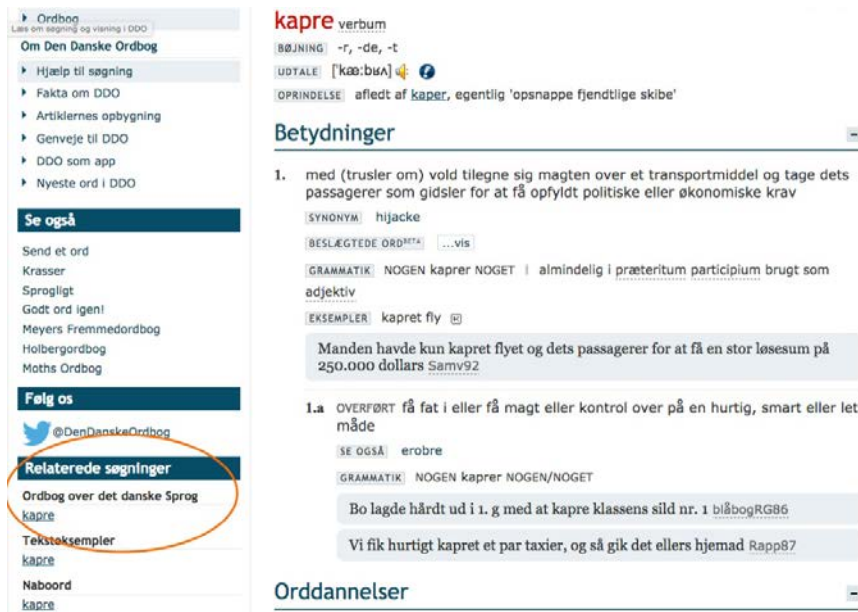
Figur 3: Opslag på portalen sproget.dk, med samlet visning af artikler fra flere ordbøger.

En anden udgave af portalløsningen er kun at vise korte uddrag fra hver enkelt ordbog, men med den model risikerer vi både at brugeren går glip af vigtig information, og at der skal bruges et ekstra klik for at komme til det ønskede resultat.

Vi foretrækker derfor netværkløsningen, hvor tanken er at selvstændige ordbogsressourcer i stedet knyttes sammen ved at henvise til hinanden. På den måde koncentrerer brugeren sig til enhver tid om én ordbog, men tilbydes samtidig muligheden for at skifte til tilsvarende eller beslægtede opslag i de andre ordbøger.

Allerede fra det nuværende ordnet.dk's lancering i 2009 har vi haft en slags netværk mellem DDO og ODS i boksen "Relaterede søgninger", se Figur 4, hvor brugerne kunne skifte til et tilsvarende opslag i den anden ordbog. Problemet er, at boksen i sin nuværende udformning kun virker for de ordbøger der ligger direkte på ordnet.dk-domænet (DDO og ODS), og at

den på hjemmesiden er så diskret placeret, at mange aldrig har opdaget den – og så er det jo så som så med netværket.

Figur 4: Opslag i DDO på ordnet.dk, med link til ODS i venstre kolonne (under "Relaterede søgninger").

Figur 5: Opslag i DDO på ordnet.dk, med link til ODS og Meyers Fremmedordbog i det centrale vindue (under "Andre ordbøger").

Senest har vi derfor introduceret henvisninger på en mere central plads, når en søgning ikke matcher et ord i ordbogen. På Figur 5 vises således resultatet af en søgning på ordet *kemitypi*, som ikke findes i Den Danske Ordbog. I stedet får man henvisninger til ODS og til Meyers Fremmedordbog, hvor ordet optræder.

5. Sammenkædning af ordbogsapper

Hvor vi i de traditionelle internetudgaver af ordbøgerne kun tilbyder henvisning til andre ordbøger, hvis ordet ikke findes i den aktuelle ordbog, har vi i vores apper forsøgt at gå et skridt videre med netværkstanken; vi har udgivet selvstændige apper med vores historiske ordbøger, men de er aldrig blevet nær så populære som DDO-appen, se Tabel 2, og i foråret 2015 opdaterede vi derfor vores apper med en funktion der i alle opslag præsenterer henvisningerne til de andre ordbøger hvor der er et match på opslagsordet.

Ordbogsapp	Downloads (Android og iOS)
DDO	130.000
ODS	17.000
Moths ordbog	3.200
Holbergordbog	3.000
Meyers Fremmedordbog	1.500

Tabel 2: Samlet antal downloads af DSL's ordbogsapper medio maj 2015.

Figur 6 viser således et opslag på ordet *pas* op i DDO-appen, med henvisninger til de fire historiske ordbøger i bunden af artiklen. Henvisningerne fører brugeren direkte over til den relevante artikel, på tværs af apperne, og hvis man ikke har installeret mål-appen, får man mulighed for at installere den via et klik i et pop op-vindue.

Der er således tale om et relativt simpelt forsøg på at implementere netværkstanken – som en afprøvning af om vi på den måde kan lokke vores brugere til at gå på opdagelse i de historiske ordbøger.

Figur 6: Henvisninger fra DDO-appen til de historiske ordbogsapper.

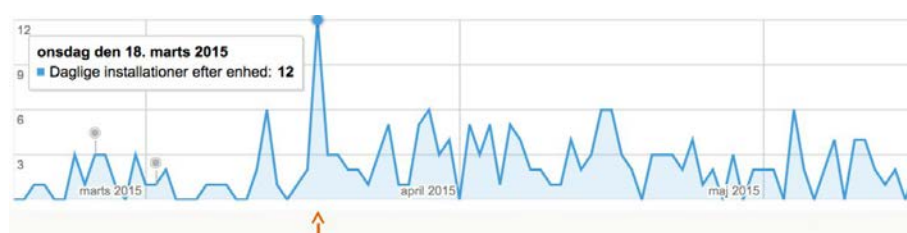
Vi ville jo gerne nu kunne konkludere at dette tiltag har virket, men som det ses af downloadstatistikkerne, Figur 7-9, kan vi kun påvise en relativt lille effekt. Figur 7 viser downloadstatistikken for appen for Moths Ordbog på Android-plattformen. Pilen markerer den dag funktionen blev offentliggjort, og der ses en lille stigning i app-hentninger fra 2-4 til 4-8 om dagen. Det er en fordobling, men det kan næppe anses for at være signifikant, når man tænker på hvor små de absolutte tal er.

Det samme billede gør sig gældende for Holbergordbogen, se Figur 8. Antallet af downloads er steget fra 1-3 til 2-6 om dagen. Igen en slags fordobling, men igen meget små tal.

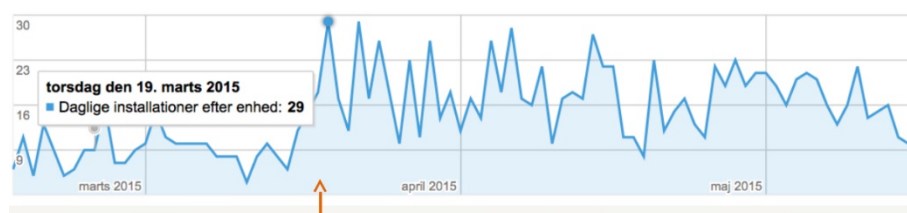
Af de historiske ordbogsapper er ODS den mest populære, med cirka 17.000 downloads i alt. Også her er billedet det samme, se Figur 9, med en fordobling af det daglige antal downloads til i gennemsnit 20 om dagen på Android-plattformen.

Figur 7: Antal downloads af appen med Moths Ordbog i dagene omkring offentliggørelse af funktionen med linkning mellem ordbogsapperne.

Figur 8: Antal downloads af appen med Holbergordbogen i dagene omkring offentliggørelse af funktionen med linkning mellem ordbogsapperne.

Figur 9: Antal downloads af appen med ODS i dagene omkring offentliggørelse af funktionen med linkning mellem ordbogsapperne.

Disse tal skal ses i sammenhæng med at vi registrerer cirka 10.000 søgninger i vores apper om dagen, så vi må konkludere at netværksløsningen – i hvert fald i sin nuværende form – ikke for alvor har formået at skabe et boost til de historiske ordbøger.

Men vi har ikke givet op endnu. Indtil nu har vores netværk været ”dumt” – der er tale om simple søgninger og henvisninger til de andre ordbøger, og vi planlægger derfor at gå et skridt videre og for alvor knytte ordbøgerne sammen. Med en dybere sammenkædning kan vi – forhåbentlig – skabe et netværk der er endnu mere relevant for brugerne.

6. Det fortsatte arbejde

Vi arbejder henimod at etablere en central database der sammenkæder alle DSL's ordbogsressurser. Det første skridt er at fastlægge strukturen for en sådan database. Vi håber på derefter at få mulighed for at begynde at bruge den i større skala, dvs. i første omgang ved at inddrage lemmaer fra DDO og ODS, sidenhen ved at tilføje nye og ikke mindst gamle ord. En oplagt synergi-mulighed vil her være ordforrådet i Gammeldansk Ordbog (GO), idet der for tiden i forbindelse med projektet "Middelalderens danske sprog og litteratur formidlet til nutiden" bl.a. arbejdes på dels at lemmatisere ordene i en række middelaldertekster (ved linkning til GO-lemmaer) på hjemmesiden middelaldertekster.dk, dels at linke GO-lemmaerne til deres moderne form, hvis der findes en sådan.

En sådan sammenkædning vil dels kunne give sikre links til samme opslagsord i andre ordbøger, dels kunne bidrage til forbedring af ordbøgernes søgefunktion, idet ikke bare den moderne stavemåde, men alle perioders stavemåder vil kunne inddrages ved opbygningen af søgealgoritmer. Således kan en bruger der i dag ønsker at slå *afreth* op i GO, kun finde ordet, hvis han/hun kender den historiske (og normaliserede stavemåde); med en lemma-sammenkædning vil ordet også kunne findes ved opslag på den moderne form, *ævred*, og man vil desuden kunne henvise til de relevante opslag i alle de moderne og historiske ordbøger.

Desuden vil man naturligvis kunne inddrage flere ordbogskilder, f.eks. Otto Kalkars "Ordbog til det ældre danske Sprog", der for tiden er ved at blive digitaliseret, men også former fra f.eks. korpustekster kunne tænkes at indgå, ligesom uofficielle varianter og stavfejl kunne inddrages og bidrage til forbedring af søgemulighederne.

Litteratur

Ordbøger

DDO (2003) = *Den Danske Ordbog*. Hovedredaktører: Ebba Hjort & Kjeld Kristensen. København: Gyldendal. <ordnet.dk/ddo> (november 2015).

- GO (2015) = *Gammeldansk Ordbog*. Ledende redaktør: Marita Akhøj Nielsen. <gammeldanskordbog.dk> (december 2015, beta).
- Holbergordbog = Aage Hansen m.fl. (1981-88): *Holberg-Ordbog*. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog I-V. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <holbergordbog.dk> (november 2015).
- Kalkar = Kalkar, Otto (1881-1918): *Ordbog til det ældre danske Sprog. I-V*. København: Akademisk Forlag.
- Meyers Fremmedordbog = Meyer, Ludvig (1924): *Fremmedordbog*. København: Gyldendalske Boghandel. <meyersfremmedordbog.dk> (november 2015).
- middelaldertekster.dk = *Middelalderens danske sprog og litteratur formidlet til nutiden*. Ledende redaktør: Marita Akhøj. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <middelaldertekster.dk> (december 2015).
- Moths Ordbog (2013) = Marita Akhøj Nielsen m.fl. (red.): *Moths Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <mothsordbog.dk> (november 2015).
- ODS (1918-55) = Dahlerup, Verner m.fl.: *Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <ordnet.dk/ods> (november 2015).
- ODS-S = Anne Duekilde m.fl. (1992-2005): *Ordbog over det danske Sprog. Supplement*. København: Gyldendal. <ordnet.dk/ods> (november 2015).

Anden litteratur

- Eegholm-Pedersen, Sv. (2013): Ministerens ordbog. Matthias Moths store danske ordbog 1700-1717. I: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*, 26(4), København: Det Kongelige Bibliotek, 23-37.

Thomas Troelsgård
seniorredaktør, cand.mag.
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
tt@dsl.dk

Nicolai Hartvig Sørensen
seniorredaktør, cand.mag.
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
nhs@dsl.dk